

HISTÓRIA

A FELSŐOKTATÁSI FELVÉTELI RENDSZER TÖRTÉNETI ALAKULÁSA

ETANULMÁNY A MAGYAR FELSŐOKTATÁS FELVÉTELI RENDSZERÉNEK történeti alakulásáról ad áttekintést, különös tekintettel az államszocialista periódusra, valamint a 80-as évek vége óta történt változásokra. A felvételi rendszer a felsőoktatás, a felsőoktatási politika ama kérdései közé tartozott, amelyek az elmúlt háromnegyed évszázad során a legszorosabban kapcsolódtak a társadalmi, gazdasági és politikai változásokhoz, s ezért a tanulmányban ezeket az összefüggéseket is érintenünk kell.

A felvételi rendszer alakulása 1948-ig

Magyarországon a felsőoktatási intézményekbe való felvétel feltétele 1920-ig általában a középiskolai érettségi volt. Az érettségi vizsgálatot – az 1849 szeptemberében jóváhagyott Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich alapján, a nyolcosztályos gimnáziumok kiépítésével egyidejűleg – Thun 1851. június 3-i rendelete vezette be. A századfordulóig terjedő időszakban a nyolcosztályossá fejlesztett reáliskolákban, a felső kereskedelmi iskolákban, a felsőbb leányiskolák mellett szervezett gimnáziumi osztályokban, majd a leányliceumokban is sor került az érettségi rendszeresítésére, rendes hallgatóként való felvételre azonban csak a gimnáziumi és részben – a műegyetemen, a tudományegyetemek matematika és természettudományi szakjain, a bányászati és erdészeti akadémián, valamint a gazdasági akadémiákon folytatandó tanulmányok esetén – a reáliskolai érettségi jogosított. (A rendes hallgatók mellett – a német és osztrák gyakorlatnak megfelelően – voltak ún. rendkívüli hallgatók is, ők azonban nem váltak egyetemi polgárokká, és rendkívüli hallgatói minőségben töltött féléveiket rendes hallgatóként történő felvételük esetén nem lehetett beszámítani.) Az érettségi eredeti – az egyetemi felvételre jogosultságot igazoló – funkciója a század utolsó évtizedeiben módosult: a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi I. törvény ugyanis számos köztisztviselői állás betöltését az érettségi bizonyítványhoz kötötte, a véderőről szóló törvény pedig az érettségizettek számára egyéves önkéntességi jogot biztosított.

A dualizmus korában ismételt törekvések voltak e rendszer megváltoztatására. Eötvös 1870. évi – törvényerőre nem emelkedett – középiskolai törvényjavaslatában az érettségi helyett egyetemi felvételi vizsga rendszeresítését indítványozta, „a pesti királyi magyar egyetem újból szervezése” tárgyában benyújtott – törvénytény ugyancsak nem vált – törvényjavaslatában pedig a megkívánt előképzettséggel nem rendelkezők számára is az egyetemi előadások hallgatásának és az azokból vizsgázásnak lehetővé tételét javasolta. Az 1880-as évektől több értekezés, anélkül foglalkozott az érettségi problémáival, nagyszámú cikk jelent meg e kérdéskörrel kapcsolatban az oktatásiügyi-pedagógiai folyóiratokban. A viták során gyakran

felmerült az érettségi eltörlésének és egyetemi felvételi vizsga szervezésének, valamint a kétszintű érettségi bevezetésének gondolata is.

A századforduló után folytatódtak a viták az érettségi reformjáról (ezek közül kiemelendő a Társadalomtudományi Társaság 1905. évi vitája a középiskola reformjáról). A polgári radikális és a szocialista értelmiség az egyetemi felvételek demokratizálása érdekében az érettségi „mindenhatóságával” és a gimnáziumok privilegizált helyzetével szemben a középiskolák egyenjogúsítását követelte, felvetve a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők számára felvételi vizsga bevezetésének lehetőségét is.

Külön kell foglalkoznunk a nők egyetemi felvételének kérdésével. 1895-ig a nők Magyarországon nem folytathattak egyetemi tanulmányokat. Az 1895. évi, uralkodói legfelsőbb elhatározás alapján kiadott miniszteri rendelet értelmében a nők felvételt nyerhettek a bölcsészettudományi és az orvostudományi karokra, az 1904. és 1905. évi miniszteri rendeletek szerint azonban rendes hallgatóknak csak a jelesen érettségizett nőket lehetett felvenni, a jól érettek, valamint a háromnál nem több elégségest tartalmazó érettségi bizonyítvánnyal rendelkezők két, rendkívüli hallgatóként elvégzett felév után, a leteendő kollokviumok eredményétől függően válhattak rendes hallgatóvá.

Az őszirózsás forradalom időszakában erősödtek a középfokú iskolák egyenjogúsítására irányuló törekvések, de tervek, javaslatok születtek a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők – felvételi vizsga letétele esetén való – felvételére vonatkozólag is. Konkrét intézkedés azonban a felvételek terén csak a nőhallgatókat illetően történt: 1918 decemberében – a korábbi korlátozásokat eltörölve – megnyitották a nők előtt az egyetemek és főiskolák kapuit. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbizottság valamennyi középiskola-típusban végzetek, sőt a középiskolai végzettséggel nem rendelkező kiváló képességű munkásfiatalok egyetemi felvételének lehetővé tételére törekedett, felvételi vizsga rendszerezésével. Ennek megvalósítására azonban nem került sor, egyedül a középiskolai tanári tanulmányok feltételeit szabályozták a Tanácsköztársaság utolsó napján kiadott – és így természetesen végre nem hajtott – rendelkezéssel. (Ennek értelmében a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők felvételéről szóbeli kollokvium alapján kell döntenit, és a felvett nyertek számára megfelelő kiegészítő tanulmányokról kell gondoskodni.)

A Horthy-korszakban a felvételek terén bekövetkezett változások közül a leglényegesebb kétségtől a *numerus clausus*-törvény néven ismert 1920. évi XXV. t.c. megszületése volt. E törvény 1. §-a szerint a tudományegyetemekre, a műegyetemre, az egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra „csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható”, az egyes karokra, ill. szakosztályokra felvehető hallgatók számát az intézmény javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg. A 3. § szerint a beiratkozásra az engedélyt folyamodvánnyal kell kérni, amely fölött a kar határoz. „Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalábbis kitegye annak kilenczted részét.”

A *numerus clausus*-törvény elsődlegesen – bár ezt *expressis verbis* nem mondta ki – a zsidó hallgatók számának jelentős csökkentésére irányult, és e tekintetben több mint 12 évvel megelőzte a német fasizmus első fajvédelmi törvényeit. De úttörő jellegű volt e törvény abból a szempontból is, hogy az egyes karokra felvehető hallgatók számát legelőször Magyarországon kontingentálták.

1928-ban a kormányzat kül- és belpolitikai okokból e törvény legproblematisabb, 3. §-ának módosítására kényszerült. Az 1928. évi XIV. t.c. értelmében a beiratkozási engedély megadásánál „a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárva és a harctéri szolgálatot teljesítettek és a közalkalmazottak gyermekei, továbbá a különféle foglalkozási ágakhoz (mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabad foglalkozásokhoz stb.) tartozóknak gyermekei, az ezen foglalkozásokhoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra és a felvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel.”

E törvénymódosítás – mint Huszti József írta Klebelsberg-monográfiájában – „talán szándékosan annyira homályos, áttekinthetetlen, önkényes alkalmazásokra módot nyújtó volt, hogy a gyakorlatban alig lehetett vele valamit kezdeni. A gyakorlat nagyjában az maradt, ami az új törvény előtt volt”, a törvény alapvető tendenciája, a zsidó hallgatók felvételének korlátozása továbbra is érvényesült. A második zsidótörvény (az 1939. évi IV. t.c.) azután *de jure* és *expressis verbis* is korlátozta a zsidó hallgatók felvételét.

De fennmaradt az egész korszakban a felvételek kontingentálása, a felvehető hallgatók számának évről évre történő megállapítása is. Erre vonatkozólag az 1920. évi XXV. t.c. 1. §-át az 1940. évi XXXIX. t.c. módosította, „a magyar nemzet és állam iránt való hűség és az erkölcsi megbízhatóság” követelménye mellett a felvételi létszám meghatározását az értelmiségi munkaerő-szükséglettől is függővé tette, és lehetőséget adott a felvételek területi szempontok szerinti szabályozására is: „Az egyes karokra, illetőleg főiskolákra felvehető hallgatók számát úgy kell megállapítani, hogy az mind az egyetemi és főiskolai intézetek befogadóképességének, mind az országban az illető tudományszakkal kapcsolatban előreláthatóan felmerülő értelmiségi munkaerő-szükségletnek megfelelően. Az egyetemi és főiskolai intézetek befogadóképességének helyes kihasználását olyan rendelkezéssel is biztosítani lehet, amely a felvételre jelentkezők tanulmányi szükségleteihez képest és az egyetemek és főiskolák meghallgatása után megállapítja, hogy az ország meghatározott területéről származó vagy területén lakó hallgató tanulmányait az ugyanazt a tudományszakot művelő egyetemek vagy főiskolák közül melyiken kezdheti meg vagy folytathatja.”

Módosultak a nőhallgatók felvételére vonatkozó rendelkezések is. Az 1918. decemberi rendeletet hatályon kívül helyezték, és így 1926-ig a korábbi korlátozások voltak érvényben. Az 1926. évi XXIV. t.c. kimondta a leányközépfiskolai érettségi bizonyítványnak a fiúközépfiskolai érettségivel való egyenértékűségét, de egyúttal felhatalmazta a vallás- és közoktatásügyi minisztert arra, hogy a leányok egyes karokra, ill. főiskolákra való felvételét rendeleti úton korlátozhassa. A következő évben kiadott miniszteri rendelet némileg kiterjesztette a nők felsőfokú tanulmányainak körét: korlátozás nélkül felvehetőek voltak a bölcsészettudományi és az orvostudományi karokra, továbbá a közgazdaságtudományi kar mezőgazdasági és kereskedelmi osztályaira. Továbbra sem nyerhettek azonban felvételt a jogi karokra és a jogakadémiákra, a műegyetemre (az építész osztályt kivéve), a közgazdaságtudományi kar többi osztályára, a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolára, valamint az Állatorvosi Főiskolára. 1934-ben a minisztérium 30%-ban maximalta a bölcsészettudományi és az orvostudományi karokra, továbbá a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazdasági és kereskedelmi osztályára felvehető nőhallgatók számát.

A középfiskolai struktúra változásaival kapcsolatban e korszakban többször is módosultak a felsőfokú tanulmányokra jogosító érettségivel kapcsolatos rendelkezések. A középfiskoláról szóló 1924. évi XI. t.c. a gimnázium és a reáliskola közé egy új középfiskola-típust, a reálgimnáziumot illesztette; mindhárom középfiskola-típusban szerzett érettségi valamennyi felsőoktatási intézményben folytatandó tanulmányokra jogosított (azzal, hogy a felvett ta-

nulók előismeretei esetleges hiányainak pótlásáról a miniszter az illetékes főiskola meghallgatásával gondoskodik). A leányközépiskoláról és leánykollégiumról szóló 1926. évi XXIV. t.c. három leányközépiskola-típust rendszeresített: a leányközépiskolát, a leánylíceumot és a leánykollégiumot, az utóbbiban szerzett érettségi bizonyítvány azonban tudományegyetemi és műegyetemi tanulmányokra nem jogosított. A középiskoláról szóló 1934. évi XI. t.c. gimnázium elnevezéssel egységes középiskolát vezetett be, 3. §-ában kimondva azt is, hogy a gimnáziumi érettségi bizonyítvány egyetemi és más főiskolai tanulmányokra is képesít, „ha ezt a képesítő hatályt a vizsgáló bizottság az érettségi vizsgálaton tanúsított, valamint a tanuló középiskolai tanulmányai folyamán elért tanulmányi eredményeinek, erkölcsi magaviseletének és egyéniségének gondos mérlegelése alapján külön megállapította”. Az egyéb középiskola-típusokról a gyakorlati irányú középiskolákról szóló 1938. évi XIII. t.c. rendelkezett, gyakorlati irányú líceumot és gyakorlati irányú gazdasági (mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi) középiskolát létesítve. Az ezekben szerzett érettségi bizonyítvány azonban csak egyes felsőoktatási intézményekben, elsősorban a szakfőiskolákon való továbbtanulást tette lehetővé.

A felvételek problémái szinte az egész korszakban felvetődtek. A liberális és a szociáldemokrata ellenzék az 1920-as évek elejétől kezdve állandó – és sikertelen – küzdelmet folytatott a tanszabadság elvét megsértő, diszkriminatív jellegű numerus clausus-törvény ellen. A 20-as évek végétől nagy hangsúlyt kapott a fiatal diplomások mind nehezebbé váló elhelyezkedése következtében a „diplomás túltermelés” kérdése. A felvételi létszám kontingentálása ugyanis többé-kevésbé formálisnak bizonyult, a felvehető hallgatók számát több karon is eleve igen magasán állapították meg, illetőleg azt – a társadalmi nyomásnak engedve – gyakran felemelték. A cikkek, tanulmányok egész sora foglalkozott „az értelmiség válságával”, a megoldást a „szellemi túlprodukción” megszüntetésében látva. A 30-as években, a gazdasági válság viszonyai között az értelmiségi munkanélküliség fokozódásával e kérdés még inkább előtérbe került. Nagy teret kapott e probléma az 1936 decemberében tartott országos felsőoktatási kongresszuson is. *Kornis Gyula* bevezető előadásában – sőtét képet rajzolva a társadalmi válsággal fenyegető értelmiségi munkanélküliségről – a diplomás túltermelés csökkentése leghatékonyabb módjaként az egyetemi felvételeknél eszközölt szigorú szelekciót jelölte meg, aminek már a középiskolában meg kell kezdődnie. A felszólalók a szelekció különböző formái alkalmazásának lehetőségét vetették fel (szelekció már a gimnáziumokban, az 1934. évi XI. t.c. említett 3. §-ának következetes megvalósítása, az érettségi eltörlése, egyetemi felvételi vizsga bevezetése, az egyetemi tanulmányi idő felemelése, ill. előkészítő év rendszeresítése, az egyetemi tanulmányok folyamán történő szelekció stb.). E javaslatok azonban – a kongresszuson más kérdéskörökkel kapcsolatban elhangzott javaslatokhoz hasonlóan – papíron maradtak, a szelekciós rendszer reformjára e korszakban nem került sor.

1945 után a demokratikus átalakulás követelményeinek megfelelően a felvételek során több változás is történt. A felvételek diszkriminatív korlátozására vonatkozó korábbi törvényeket hatályon kívül helyezték, és megvalósult a nők „egyetemi emancipációja” is: 1945 őszén kormányrendelet engedélyezte a nők felvételét a jogi karokra és a jogakadémiákra, majd az 1946. évi XXII. t.c. a nőknek valamennyi felsőoktatási intézménybe való felvételét lehetővé tette. A felvehető hallgatók számának kontingentálásától, a demokratikus elvekkel ellentétesnek tekintett „zárt szám” megállapításától 1945-ben mind a minisztérium, mind az egyes egyetemek, karok tartózkodni kívántak. 1946-ban azonban, minthogy a hallgatók száma – a legtöbb európai országhoz hasonlóan – jelentős mértékben emelkedett, és egyes karokon növekvő túlszűfoltóság mutatkozott, ismét felvetődött a felvehető hallgatók száma korlátozásának kérdése. A minisztérium előterjesztésére a kormány 1946 júliusában úgy

rendelkezett, hogy az 1946/47. tanév I. félévére felvehető hallgatók létszámát „a képzés eredményességének és szakszerűségének szempontjait figyelembe véve” az egyetemek és főiskolák állapítják meg, s azt a minisztérium hagyja jóvá; karonként felvételi bizottság alakítandó, amely a szükséghez képest szóbeli vagy írásbeli vizsgát is tarthat (erre azonban tudomásunk szerint nem került sor) és felhatalmazta a minisztert, hogy amennyiben a bizottság több jelentkezőt talál alkalmasnak, javaslata alapján a felvehető hallgatók számát felemelje (ami számos esetben meg is történt). Hasonló módon szabályozta egy 1947 májusi kormányrendelet az 1947/48. tanévi felvételeket is. A hallgatólétszám alakulását ezekben az években lényegében a továbbtanulási igények határozták meg.

A felvételek demokratizálását szolgálta a 4290/1945. M.E. sz. rendelet, amely lehetővé tette a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági középiskolai, valamint líceumi érettségivel, továbbá a tanítói képzéssel rendelkezők számára az egyetemi tanulmányokra jogosító kiegészítő gimnáziumi érettségi letételét. Megkezdődött a dolgozók esti oktatása is: 1945-ben és 1946-ban (az agrártudományi egyetemen 1947-ben) kétéves munkástanfolyamok indultak, 1947-ben pedig egyes bölcsészkarokon és jogi karokon megszervezték az esti oktatást, s ugyancsak 1947-ben létrehozták az esti oktatást nyújtó Állami Műszaki Főiskolát.

A Rákosi-korszak

1948 tavaszától-nyarától az államszocialista rendszer kiépülése nagymértékben meghatározta a felsőoktatási politika és ezen belül a felvételi rendszer alakulását. A felvételi rendszerben történt változások egyrészt a hatalmi struktúrával, a politikai intézményrendszerrel függtek össze (ami a felvételek során a politikai szempontok, az osztálypolitika érvényesítésében nyilvánult meg), másrészt a kialakult gazdasági modellel, a tervgazdaság rendszerének a felsőoktatásra való kiterjesztésével, a felvételi keretszámok alkalmazásával. Az államszocialista periódus négy évtizede a felsőoktatás területén sem tekinthető teljesen homogén korszaknak; a politikai változások kihatottak a felsőoktatási politika, a felvételi rendszer alakulására is.

Az első intézkedésekre már az 1948. évi egyetemi reform keretében sor került. E reform tervezetét az MDP Értelmiségi Osztálya dolgozta ki. E tervezet javasolta a munkásság és a parasztság gyermekei arányának növelése érdekében az érettségi feltétele helyett a felvételi vizsga bevezetését (az érettségivel nem rendelkezők számára előkészítő tanfolyamok szervezésével), valamint a „reális társadalmi szükségleteknek megfelelő tervszerű káderutánpótlás és az alapos szakképzés biztosítása céljából” a felvételeknél „tervezett létszám” megállapítását. A tervezetet az MDP Köznevelési Bizottsága és Tudományos Bizottsága 1948. június 27-i együttes ülésén azzal a módosítással fogadta el, hogy az érettségi, mint az egyetemi felvétel feltétele fenntartandó, kombinálva a felvételi vizsga bevezetésével (elsősorban azokon a karokon, amelyeken a felvehetőkhöz képest sok a jelentkező).

Ennek megfelelően 1948. július 16-án kormányrendelet szabályozta az egyetemi-főiskolai felvételeket. E rendelet értelmében a felvehető hallgatók létszámát „a képzés eredményességének és szakszerűségének szempontjait, valamint az ország szükségleteit figyelembe véve” a VKM állapítja meg, a hallgatókat a jelentkezők közül az erre a célra alakított bizottság választja ki, „a szükséghez képest” felvételi vizsga is tartható, amelyen a felvételre jelentkező általános műveltségi fokáról, demokratikus magatartásáról és a folytatni kívánt tanulmányokra való alkalmasságáról kell meggyőződni. A felvételek szabályozásának fő célkitűzése a hallgatók politikai-szociális összetételének módosítása, a munkás-szegényparaszti származásúak arányának növelése volt. Ezért a felvételi bizottságok elsődlegesen „káderezést” végeztek, szakmai jellegű felvételi vizsga nem volt. A szociális összetétel gyorsabb ütemű megváltoztatását az egy éves szakérettségis tanfolyamok megszervezésével kívánták elérni; az első tanfolyamok 1948 őszén kezdődtek el.

1949-től e célkitűzés megvalósítása érdekében további intézkedések történtek. Az MDP Politikai Bizottsága 1949. február 3-i ülésén határozatot hozott az iskolák szociális összetételének megváltoztatásáról, amelyet a kultúrpolitika legfontosabb feladatának jelölt meg. E határozat szerint egyrészt gondoskodni kell arról, hogy az iskolarendszer keretein belül a munkásosztály és a dolgozó parasztság gyermekei minél nagyobb arányban tanuljanak tovább, másrészt tanfolyami képzéssel is meg kell gyorsítani a kedvezőbb szociális összetétel kialakítását, és ezért a szakérettségis tanfolyamokra felveendőik számának nagyarányú növelése szükséges.

A felvételeknél bevezették a hallgatók származás szerinti kategorizálását, és a vonatkozó párthatározatok előírták a felveendő munkás-paraszt hallgatók arányát. A munkás-dolgozó paraszt származású hallgatók aránya a nappali tagozat első évfolyamán az 1949/50. tanévben 53,1; 1950/51-ben 59,3; 1951/52-ben már 62,6% volt. A szakérettségis tanulók száma 1949/50-ben 1899-re; 1950/51-ben 4354-re; 1951/52-ben 5425-re emelkedett. 1949-ben és részben 1950-ben egyes intézményekben viszonylag sok középiskolai végzettség nélküli fiatal is felvettek a nappali tagozatra. Az új összetételű értelmiség megteremtése további eszközt az esti és a 1951-ben bevezetett levelező oktatás jelentette. A munka melletti oktatás e funkciója ezekben az években meghatározó jellegű volt.

Az 50-es évek elejétől – a tervgazdaság viszonyai között – a szakember-szükségleti tervek határozták meg a hallgatólétszám alakulását és képzési ágak szerinti megoszlását. E tervek az 50-es években csak egy középtávú időszakra terjedtek ki, a tervezés módszerei kezdetlegesesek voltak, és a tervek inkább a közvetlen igényeken alapultak. Az ötéves terv és az éves tervek tartalmazták mind az I. éves, mind az összes, mind pedig a végző hallgatók számát. A tervgazdaság rendszerének kiterjesztése a felsőoktatásra – a gazdaságpolitikai változásokkal, a gazdasági ciklusokkal szoros összefüggésben – mintegy negyedszázadon át a hallgatólétszám nagyfokú ingadozását idézte elő.

Az 50-es évek elején, az erőltetett ütemű felhalmozáson és iparosításon alapuló felzárkózási politika szerves részeként, az első ötéves terv felemelt előirányzatainak megfelelően a felsőoktatás ugrásszerű és nagyarányú mennyiségi fejlődésére került sor; a hallgatólétszám 1949/50 és 1952/53 között több mint kétszeresére nőtt.

E mennyiségi fejlődés alapvetően extenzív jellegéből, a „feszített” beiskolázási tervekben és a szociális összetétel irreálisan gyors ütemű megváltoztatására irányuló törekvésekből eredő súlyos nehézségek és feszültségek részleges felismerése alapján 1952-ben korrekcióra került sor. Az MDP Titkársága 1952. április 23-i határozata alapján némileg csökkentették a felvételi keretszámokat és ezen belül a munkás-dolgozó paraszt származású hallgatók arányát, két évre emelték a szakérettségis tanfolyamok tanulmányi idejét, és lényegesen csökkentették az e tanfolyamokra felvételre kerülők számát, s egyúttal döntés született a tanfolyamok 1955-ben történő megszüntetéséről, szakmai jellegű felvételi vizsgát vezettek be (ez azonban még nem volt kötelező valamennyi jelentkező számára, a kitűnő és jeles érettségi eredményt elérteknek, valamint az érettségi bizottság által felsőfokú tanulmányok folytatására alkalmasnak talált szakérettségizetteknek nem kellett felvételi vizsgát tenniük), és az 1954/55. tanévtől az esti és levelező tagozatok esetében is a felvétel feltételeként jelölték meg a középfokú végzettséget.

Az 1953 júniusi „félfordulat” után további változások történtek. A felsőoktatás fejlesztése túlzott ütemének kérdése már az MDP KB június 27–28-i ülésén, majd egy hét múlva a kormányprogram országgyűlési ismertetése során is felmerült. A hallgatólétszám mennyiségi növelése helyett az oktatás színvonalának emelését, a felvételi keretszámoknak „a népgazdaság szükségleteinek és a minőségi képzés követelményeinek” megfelelő megállapítását írta elő a közoktatás helyzetéről és feladatairól szóló 1954. február 10-i PB-határozat is. A

gazdaságfejlesztési programok módosulására tekintettel a felvételi keretszámokat előbb 1953-ban, majd különösen 1954-ben jelentős mértékben csökkentették, ugyanakkor szűkítették a felvételi vizsga alól mentesítendőek körét is. Mindez a kiválasztás bizonyos mérvű javítását eredményezte; a kitűnő és jeles eredménnyel érettségizettek aránya a felvettek között az 1952. évi 32,2%-ról 1954-ben 54,5%-ra nőtt. Bizonyos mértékig csökkent a felvettek között a munkás- és dolgozó parasztszármazású hallgatók aránya (1954-ben 56,1% volt), az osztálypolitika alkalmazása terén azonban lényeges változás nem következett be.

Az 1953. júniusa előtti politikához való visszatérésre irányuló újabb politikai változást, az MDP KB 1955. március 2–4-i ülését követően, a PB 1955. június 30-i, az egyetemek tanulmányi és politikai helyzetéről szóló határozata alapján fokozott súlyt helyeztek a felvételek során az osztálypolitika érvényesítésére. A felvettek között a munkás-dolgozó paraszt származású hallgatók aránya 1955-ben 64,4%-ra nőtt (mintegy 4000 jó képességű, nem munkás- vagy parasztszármazású tanuló, köztük a kitűnő és jeles érettségivel rendelkező értelmiségi származásúak 48,9%-a viszont nem nyert felvételt). Ugyanakkor tovább folytatódott a felvettek számának csökkenése.

1956 tavaszán-nyarán, az SZKP XX. kongresszusa után, a magyar politikai életben kezdődő változások hatására fokozatosan megfogalmazódtak a felsőoktatás területén megvalósítandó feladatokra vonatkozó javaslatok. Az ezzel kapcsolatos viták egyik központi kérdése a felvételi rendszer átalakítása volt. A PB 1956. március 29-i ülésén még csak a munkás-dolgozó paraszt arány 58–60%-ra csökkentéséhez járult hozzá, majd egy lépéssel továbbment az értelmiségi politika néhány kérdéséről szóló PB-határozat. Ennek értelmében javaslatot kell kidolgozni a középiskolai és egyetemi felvételek módosítására, és a felvételi rendszert „fokozatosan úgy kell átalakítani, hogy az értelmiségi származású tanulók a munkás- és parasztszármazásúakkal egyenlő elbánásban részesüljenek”.

Az 1956. évi felvételek során – a felvételi keretszámok némi emelése mellett – a munkás-paraszt arány 53,6%-ra csökkent, az értelmiségi származásúak aránya pedig az előző évi 16,7%-ról 23,5%-ra nőtt (a kitűnő és jeles érettségivel rendelkező értelmiségi származású jelentkezők 44,2%-a azonban most sem nyert felvételt). Szeptember-októberben már felvetődött a származás szerinti kategorizálás megszüntetésének lehetősége, és egyes források szerint a minisztérium is erre vonatkozó javaslatot kívánt 1957 januárjában a PB elé terjeszteni.

A Kádár-korszak

1956. november 4-e után mind az egyetemek, mind a minisztérium az egyetemek által meghatározott feltételek között lebonyolítandó, versenyvizsga jellegű felvételi vizsgára való áttérést tartotta kívánatosnak, és az 1957 január elején nyilvánosságra hozott kormánynyilatkozat szerint is a középiskolai és az egyetemi továbbtanulást „a tanulók képességei és tanulmányi eredményei alapján kell biztosítani”. (E dokumentumban ugyanakkor szerepelt a munkás-, dolgozó parasztszármazású tanulók felvételének jelentős kiszélesítése is.)

A következő hónapokban, a fő vonásaiban változatlan formában restaurált hatalmi struktúra megszilárdulásával, a politikai irányvonal „keményedésével” a felvételi rendszer átalakítása is mindinkább irreálissá vált. A minisztérium 1957. március 14-i javaslatában ugyan a versenyszerű felvételi vizsga alkalmazása mellett foglalt állást, de országos átlagban 52%-os munkás-paraszt arány előírásával („még akkor is, ha a versenyszerű felvételi vizsga alapján ez nem volna biztosítható”). A minisztérium ugyanakkor indokoltnak tartotta a szülők 1938. évi foglalkozási és vagyoni helyzetén alapuló származási kategorizálás helyett – az osztályidegenek kivételével – a szülők 1945 utáni foglalkozási és vagyoni helyzetének alapul vételét. E kérdést az MSZMP Értelmiségi Bizottsága 1957. március 26-i ülésén tárgyalta meg; néhányan a származási kategorizálás teljes megszüntetése mellett foglaltak állást, a bizottság

többsége azonban úgy ítélte meg, hogy gyökeres változás jelenleg nem lehetséges, a tanulmányi eredmény legyen a döntő, de emellett az 50–52%-os munkás-paraszt arányt el kell érni.

Ezt követően az MSZMP Intéző Bizottsága foglalkozott – a minisztérium előterjesztése alapján – 1957. május 28-i ülésén e kérdéssel, és úgy határozott, hogy a felvételek során a tanulók „társadalmi osztályokhoz való tartozását és politikai magatartásukat, népi demokráciához való hűségüket” továbbra is figyelembe kell venni, a tanulók származását a szülők 1938. évi foglalkozási és vagyoni helyzete szabja meg, és biztosítani kell az 50%-os munkás-paraszt arányt. Az MSZMP PB 1958. április 1-jei, az egyetemek egyes politikai és káderekérdéseiről szóló határozata is legalább 50%-os munkás-paraszt arányt írt elő azzal, hogy a munkás- és parasztszármazásúak után, azonos feltételek esetén az értelmiségi származásúakat részesítsék előnyben, míg az egyetemekről való „erőteljes kirekesztés politikáját a deklasszált és jelenleg is tőkés szülők gyermekeivel szemben kell érvényesíteni”.

E politikát megvalósítva ezekben az években – a stagnáló felvételi keretszámok mellett – 50% feletti munkás-paraszt arányt értek el (többszáz gyengébb felkészültségű tanulót is felvéve, ugyanakkor 1958-ban a kitűnően érettségizettek 42, a jelesen éretteknak 53%-át elutasítva). A munkás-paraszt arány növelésének kérdése 1958 őszén és 1959 első hónapjaiban is a felsőoktatási politika egyik fő célkitűzése volt. Az MSZMP Titkársága 1959. február 27-i ülésén az 1959/60. évi felvételek során az 52–55%-os munkás-paraszt arány elérését tartotta szükségesnek, elfogadta viszont azt a javaslatot, hogy a jövőben a származási kategorizálás során általában a szülők 1945 utáni helyzetét vegyék alapul.

A következő években azonban a pártvezetésben is fokozatosan megérlelődött a felvételi rendszer átalakításának szükségessége. Ezt tükrözte Nemes Dezsőnek a Népszabadság 1959. június 14-i számában megjelent cikke, Kádár János pedig a PB 1960. december 28-i ülésén felvetette: „Foglalkozni kellene azzal, hogy mikor szüntetjük meg Magyarországon a főiskolára való felvételeknél az osztályszármazás szerinti megkülönböztetést... Érik az idő, hogy ezen a dolgon változtassunk.” Az 1961. évi felvételek feladatainak megtárgyalása során a PB 1961. február 28-i ülésén e kérdéssel kapcsolatban még nem foglalt állást; a döntés ez ügyben 1962-re maradt.

A származás szerinti megkülönböztetés megszüntetéséről Kádár az Országgyűlés 1962. október 12-i ülésén immár a nyilvánosság előtt is említést tett, majd az MSZMP 1962 novemberében tartott VIII. kongresszusa határozatában foglalt állást a származási kategorizálás eltörlése mellett. A felvételi rendszer átalakításának konkrét módzataival a PB 1963. március 5-i és április 2-i ülésén foglalkozott. Az április 2-i határozat megállapította az új felvételi rendszer alapelveit. Eszerint a felsőoktatási intézményekbe jelentkezőknek felvételi vizsgát kell tenniük, e vizsgán „az elbírálás alapja a pályázó tehetsége, felkészültsége, rátermettsége és magatartása legyen”. A határozat megjelölte a felvételi pontszámítás módját is: a pontszámok felét a középiskolai tanulmányi eredmények, a másik felét a felvételi vizsgán kapott osztályzatok alkotják. A pályázókat, „amennyiben a magatartásbeli követelményeknek megfelelnek, pontszámuk nagysági sorrendjét követve és a népgazdaság szükségletei, illetve lehetőségei alapján megszabott felvételi létszámokat figyelembe véve kell felvenni”. A munkásmozgalom mártírjainak, a Szabadság Érdemrend és a Munkás-Paraszt Hatalomért Érdemérem tulajdonosainak gyermekei azonban – amennyiben a felvételi vizsgán megfeleltek – a sorrendtől függetlenül nyerjenek felvételt. Az azonos eredménnyel megfeleltek közül előnyben kell részesíteni a termelésben dolgozó fizikai munkások és parasztok gyermekeit és azokat, akik a középiskola elvégzése után legalább egy évet dolgoztak. A határozat nem publikált részében a PB szükségesnek tartotta, hogy az 1963-ban felvettek között legalább 35% legyen a fizikai dolgozók gyermekeinek aránya. Az ezt követően kiadott miniszteri rendelet lényegében megismételte a párthatározatban foglaltakat.

A felvételi rendszer átalakítása – a Kádár-korszak új szakaszára való áttérést tükrözve – előrelépést jelentett, a fizikai dolgozók előnyben részesítése (valamint az egyéb politikai preferenciák alkalmazása) azonban – az egyes időszakokban változó mértékben – befolyásolta a felvételek alakulását, és újabb feszültségeket idézett elő.

A másik lényeges változás a 60-as évek első felében – az 1954 után bekövetkezett drasztikus csökkenés, majd az ezt követő stagnálás után – a gazdasági növekedés felgyorsulásával és a KGST vonatkozó határozataival, a szovjet DIP-programmal összefüggésben a hallgatólétszám újabb nagyarányú emelkedése volt. E növekedést a nappali tagozatos hallgatók számának emelkedése mellett jelentős részben a felsőfokú technikumok és szakiskolák létrehozása, valamint az esti és levelező oktatás lényeges kibővülése eredményezte. Megjegyzendő, hogy a hallgatólétszám növekedésének mértéke ebben az időszakban Európában Magyarországon volt a legnagyobb. E „nagy ugrás” alapvetően extenzív jellegű fejlődést jelentett, annak negatív hatásaival együtt.

A 60-as évek második felében – a PB 1965. június 8-i határozata nyomán – a fejlesztési ütem mérséklésére került sor. A hallgatólétszám lényegében az ez idő tájt kidolgozott távlati szakember-szükségleti terveknek megfelelően alakult; a nappali hallgatók száma csak kis mértékben növekedett, az esti és levelező hallgatóké viszont jelentősen csökkent.

A gazdaságirányítás reformjának 1966 nyarán kezdődött munkálatai során felvetődtek a munkaerő-tervezés és az oktatástervezés viszonyának kérdései is. A minisztérium 1967. februári javaslata szerint „a hosszú távú tervezésben kell felmérni a várható munkaerő-keresletet és kínálatot, s ehhez kell kialakítani a szakképzés és oktatás terveit... Az oktatási rendszer és az iskolahálózat viszonylagos stabilitását nem lehet függővé tenni a munkaerő-kereslet és kínálat időleges ingadozásaitól, a foglalkoztatás átmeneti nehézségeitől.” Az új gazdasági mechanizmus oktatási-kulturális vonatkozású kérdéseivel foglalkozó, az MSZMP Gazdaságpolitikai Bizottságának és Agitációs és Propaganda Bizottságának 1967. május 18-i együttes ülésén alapul elfogadott előterjesztés értelmében hosszú távú tervekben kell megjelölni az egyes iskolatípusokba tervidőszakonként felveendő és a munkába állók arányát, nagyságrendjét; az Országos Tervhivatal elsősorban a hosszú távú és a középtávú szakember-szükségleti terveket dolgozza ki képzettségi szintek és fő szakmai csoportok szerint, a részletesebb tervek kidolgozása a minisztérium feladata. Az MT 1967. augusztus 8-i határozatában ennek megfelelően jelölte meg a gazdasági mechanizmusnak a művelődésügy területén való alkalmazásával kapcsolatos feladatokat. A gazdasági mechanizmus reformjának lényeges hiányossága volt a felsőoktatás terén az, hogy továbbra is megmaradt a felvételi keretszámoknak az éves népgazdasági tervekben is rögzített megállapítása.

A felvételi eljárásban a 60-as évek végén egy lényeges változás történt: a 3/1968. MM. sz. rendelet a pontozási rendszert úgy módosította, hogy a középiskolából hozott pontok – a tanulmányi átlagot és az érettségi eredményét figyelmen kívül hagyva – csak a felvételi vizsgatárgyaknak megfelelő tantárgyak II–IV. osztályban elért átlageredményét tartalmazták, ami több tekintetben is helytelen intézkedésnek bizonyult.

Az oktatás felülvizsgálatának 1971-ben megindult munkálatai során felvetődtek a felvételi rendszer problémái is. A felülvizsgálat elvégzésére iskolai fokozatonként egy-egy munkabizottságot szerveztek, továbbá 10 témabizottság alakult. A felsőoktatási bizottság 1971. júniusi zárójelentésében említett tett a felvételi keretszámokban kifejeződő társadalmi szükségletek és a felvételre jelentkezők pályairányulása közötti jelentős eltérésekről, de szükségesnek ítélte a felvételi keretszámok fenntartását. A társadalmi-gazdasági fejlődés és az oktatás kapcsolatával foglalkozó témabizottság zárójelentése szerint: „Az elmúlt évtizedben megerősödött tervezés a felsőoktatásra gyakorolta a legközvetlenebb és legmélyebb hatást... Felsőoktatási intézményeink ma lényegében a távlati munkaerő-szükségleti terveknek megfelelő

irányban fejlődnek.” E jelentés ugyanakkor megjegyezte, hogy néhány szakmai csoportban kiélezett módon jelentkeznek a munkaerő-kereslet és -kínálat ellentmondásai. A felvételi, kiválasztási, pályaválasztási és pályairányítási rendszer kérdéskörét vizsgáló témabizottság jelentése viszont más megközelítésben, a pályaválasztás és a felvételi szelekció problémáit, az ezzel kapcsolatos társadalmi feszültségeket elemezve foglalkozott a felvételek kérdésével, rámutatva a felvételi keretszámok megmerevedésére, a távlati tervezés bizonytalansági tényezőire, valamint a felvételi keretszámok és a jelentkezések aránytalanságaira s ezek következményeire. A jelentés szükségesnek tartotta a felvételi keretszámok felemelését, és elvetette ugyan a felvételi vizsga megszüntetésére vonatkozó javaslatokat, de lehetségesnek vélte a felvételi keretszámok felemelése esetén a tanulmányok során történő fokozott mérvű szelekció megvalósítását. A felülvizsgálat további szakaszában készült jelentések, előterjesztések utaltak ugyan a felvételi rendszer problémáira, átalakítására azonban nem tettek javaslatot.

Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló előterjesztést az MSZMP KB 1972. június 14–15-i ülésén vitatta meg. *Aczél György* zárszavában a szakemberképzés mennyiségi növelésének kérdésével kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a képzés „a szakember-szükséglet szintjének megfelelő legyen”, és bár elvileg minden állampolgárnak „joga van ahhoz, hogy magas szinten képezze magát”, „gyakorlatilag azonban nem rendelkezünk... olyan lehetőségekkel, hogy ezt az igényt korlátlanul kielégítsük”, ezért a társadalmi igényeket és az egyéni törekvéseket össze kell hangolni, s elsősorban „azokat a képzési feladatokat kell megoldanunk, amelyek a társadalmi megrendelést elégtük ki”. A KB által elfogadott oktatáspolitikai határozat helyzetértékelő részében a felvételi rendszerrel kapcsolatban csak a felvételi jelentkezések szakonkénti aránytalanságairól tett említést, valamint arról, hogy a továbbtanuló diákoknak egy hónap alatt két megterhelő vizsgát (érettségit és felvételi vizsgát) kell tenniük, a feladatokat megjelölő részében pedig az alábbi dodonai mondat szerepelt: „Az egyetemi-főiskolai felvételi rendszert – alapelveinek megtartásával – tovább kell fejleszteni”.

Az oktatáspolitikai határozat hiányosságai – és lényegében az oktatási reform elsikkadása – megszületésének körülményeivel magyarázhatók. 1972 tavaszán – latens formában – már jelentkeztek az előző évek reformpolitikája elleni támadások, kétségkívül hatást gyakorolva az oktatáspolitikára is. A kibontakozó „ellenreformáció” által előtérbe állított „munkáspolitikai” jegyében került sor 1973-ban – anakronisztikus módon – a SZET, majd az ÉSZET bevezetésére (az ennek érdekében kifejtett erőfeszítésekhez képest csekély eredménnyel, ugyanakkor számos problémát, feszültséget okozva). A fizikai dolgozók gyermekei magasabb arányának elérése érdekében ezekben az években a felvételi vizsgákon megvalósított preferálás, a „vonalhúzás” sajátos mechanizmusának alkalmazása az előző évekhez képest nagyobb mérvű volt.

A felvételi eljárás terén változást jelentett az érettségi és a felvételi vizsga közelítése érdekében matematikából, majd fizikából és biológiából közös érettségi-felvételi vizsga bevezetése. Kísérletek indultak továbbá a felvételi vizsgán képességvizsgálat alkalmazására, a műszaki felsőoktatás területén szakmacsoportos felvételi vizsgák tartására, valamint négy szakközépiskola és egy műszaki főiskola közös érettségi-felvételi vizsgájának lebonyolítására. Megemlítendő még a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontnak 70-es években a felvételek kérdéskörével kapcsolatos kutatásai, amelyek kiterjedtek a pályaválasztás és a pályaaorientáció, a felsőoktatás mérítési bázisának, a középiskolai tanulmányi eredmények és a felvételi vizsgaeredmények összevetésének, a képességvizsgálatok tapasztalatainak, valamint a felvetek szociális összetételének vizsgálatára. (A mérítési bázis vizsgálata során ezúttal is megállapítást nyert, hogy bár a gimnázium és a szakközépiskola egyaránt jogosít felsőfokú tanulmányokra, ténylegesen azonban a felvettek több mint 70%-át a gimnáziumban végeztek

alkotják, a szakközépiskola inkább a szakirányú felsőoktatási intézményekben folytatandó tanulmányokra készít fel.)

A hallgatók száma a 70-es évek első felében a IV. ötéves tervben és az éves népgazdasági tervekben meghatározott létszámot meghaladó mértékben emelkedett. A demográfiai viszonyok alakulásával összefüggésben a felvételre jelentkezők számának nagyarányú emelkedése miatt ugyanis a felvételi keretszámokat kénytelenek voltak felemelni, ill. túllépní. Ez jól mutatta annak az oktatástervezési gyakorlatnak a tarthatatlanságát, amely a felvételi keretszámokat kizárólag a szakember-szükségleti tervek alapján, a továbbtanulásra irányuló igények figyelmen kívül hagyásával határozta meg. E gyakorlat bizonyos mérvű módosítására, a felvételi keretszámok „től-ig” jellegű megállapítására voltak is törekvések, ezek megvalósítására azonban nem került sor. A minisztériumnak viszont 1975 januárjában jelentést kellett az MT elé terjesztenie az 1974. évi felvételek tapasztalatairól és a IV. ötéves terv képzési előirányzatai túllépésének okairól. Az MT 1975. június 21-i ülésén ezzel kapcsolatban úgy határozott, hogy a jövőben a felvételi keretszámok kialakításánál a távlati munkaerő-számításokból kell kiindulni, a középiskolai pályairányítás lényeges módosításával csökkenteni kell a felsőoktatásra háruló társadalmi nyomást, és biztosítani kell a felvételi keretszámok betartását. E határozat nyomán a következő években a felvételeknél javult a „tervfegyelem”, a keretszámok és a felvételi ténytípusok között érdemleges eltérés nem volt. Ezt lehetővé tette az a körülmény is, hogy a demográfiai hullám levonulása után csökkent a felvételre jelentkezők száma (a nappali tagozaton az 1974. évi 35.555 főről 1980-ban 28.206 főre), és a felvettek aránya az 1976. évi 41,5%-ról 1980-ban 50,4%-ra emelkedett.

A 70-es évek végén a visszatérés az óvatos reformpolitikához a felsőoktatás terén is lehetőséget adott az 1972-ben megakasztott reformtörekvések folytatására. Ezek szervezeti keretét a felsőoktatás helyzetének felmérésére és elemzésére, fejlődési irányainak megvizsgálására az 1978 őszén indított munkálatok jelentették. E munka irányítására főbizottság, az egyes kérdések vizsgálatára pedig 9 munkabizottság alakult. A felsőfokú végzettségű szakemberellátottság kérdéseivel foglalkozó munkabizottság jelentésében hangsúlyozta, hogy „a szakember-szükségletet csak nagyobb időegységekben prognosztizálható”, a szakember-szükségleti tervezés és az oktatástervezés pedig nem azonos fogalmak. A felsőoktatás és a közoktatás közötti összefüggéseket vizsgáló munkabizottság jelentésében rámutatott a felsőoktatás mérítési bázisának – elsősorban a gimnáziumok csökkenő arányából következő – beszűkülésére és a felvételi szelekciós rendszer ellentmondásaira. E bizottság jelentésében javasolta az érettségit nyújtó középfokú oktatás kiterjesztését, a gimnáziumi oktatás arányának növelését, a felsőoktatás mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt megfelelő mérítési bázisának biztosítását, a középiskolai tanulmányi eredmények szélesebb körű beszámítását és az egyseri felvételi vizsga-aktus helyett a tanulmányok során történő szelekció megvalósítását. A főbizottság összefoglaló jelentése is lényegében e javaslatokat tartalmazta.

A PB 1981. február 3-i ülésén tárgyalta meg a felsőoktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló előterjesztést. Az elfogadott határozat említett tett a felvételi jelentkezők szakirányok szerinti aránytalanságairól, a felsőoktatás viszonylag szűk mérítési bázisáról, és rámutatott arra, hogy „a tervezés a legtöbb területen csak ágazati szintű, globális szakember-szükségletet tud előre jelezni. A felsőoktatás szakjainak megfelelő bontásban azonban a szükségletek nem tervezhetők, még évről évre is csak becslésként adhatók meg.” A határozat szükségesnek tartotta a felsőoktatás távlati – mintegy az ezredfordulóig terjedő – fejlesztési tervének kidolgozását, „a távlati fejlesztési koncepciónak utat kell nyitnia ahhoz, hogy hosszabb távon, lehetőségeinkkel összhangban, a közoktatásból kilépő fiatalok és a természetben dolgozók munkájuk mellett, igényeiknek és képességeiknek megfelelően egyre nagyobb számban szerezhessenek felsőfokú végzettséget”. Szerepelt a feladatok között a felvételi

eljárás továbbfejlesztésére irányuló kutatások és kísérletek kezdeményezése is, „többek között olyan rendszer kialakítása érdekében, amely az erre alkalmas intézményeknél a jelentkezőknek módot ad alkalmasságuknak a felsőoktatáson belül való bizonyítására” (ami lényegében az addigi szelekciós mechanizmus megváltoztatását jelentette volna). A párhatározatban foglaltakat ismételte meg az MT 1981. június 19-i, a felsőoktatás fejlesztésének egyes állami feladatairól szóló határozata is.

A felsőoktatás távlati fejlesztési tervének kidolgozása 1982 tavaszán vette kezdetét, és a nyolc szakértői munkabizottság, valamint az összefoglaló tervezet több változatának elkészítése után 1983 szeptemberében bocsátották vitára a *Javaslat a felsőoktatás fejlesztésére* c. dokumentumot. Ennek a közoktatás és a felsőoktatás kapcsolatával foglalkozó fejezete sürgető feladatként jelölte meg a felsőoktatás mérítési bázisának kiszélesítését, és javaslatot tett a felvételi eljárás korszerűsítésére (differenciált felvételi eljárások kialakításával, egyes intézmények esetében a felvételi keretszámok saját hatáskörben való megállapításának lehetővé tételével és a tanulmányok során történő szelekció alkalmazásával). E tervezet a felsőfokú képzés volumenével kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a távlati munkaerő-struktúra-tervezés csak a tendenciák megjelölésére alkalmas, a felsőfokú képzés volumenének meghatározása „nem korlátozható... a szakember-szükségleti tervek mechanikus átvételére”, hanem a foglalkoztatási tendenciák mellett nagymértékben figyelembe kell venni a felsőoktatás iránti társadalmi igények alakulását, továbbá a felsőoktatási intézmények tényleges kapacitását is.

E tervezet vitáját követően, ismételt átdolgozások után az MT 1984. május 10-i ülésén hagyta jóvá a közoktatás és a felsőoktatás fejlesztési programját. Ebben szerepelt a középiskolai képzés fokozatos szélesítése, a felsőoktatás mind minőségi, mind mennyiségi tekintetben megfelelő mérítési bázisának biztosítása. A program szerint a felvételi rendszer fejlesztése során „olyan differenciált eljárások alkalmazására van szükség, amelyek megfelelnek az egyes szakképzési ágak sajátosságainak, pályaalakalmassági követelményeinek, és amelyek a kiválasztás alapjává a folyamatos teljesítményt és a tehetséget teszik a felvételi vizsgán nyújtott egyszeri eredmény helyett”.

A fenti párt- és állami határozatokban, a fejlesztési programban megjelölt célok, feladatok azonban – a 80-as évek általános politikai és gazdasági viszonyai között – csak igen korlátozott mértékben valósultak meg. A felvételi eljárás annyiban módosult, hogy a 20 pontos értékelésről a 120 pontosra és a középiskolai tanulmányi eredmények beszámításának új – nemcsak a felvételi vizsgatárgyaknak megfelelő tantárgyakra korlátozódó – módjára tértek át. A felvételi vizsgák körül 1986-ban kibombant botrány még inkább előtérbe állította a felvételi rendszer, a szelekciós mechanizmus gyökeres átalakításának szükségességét. A minisztérium 1987 őszén e kérdéskör vizsgálatára bizottságot küldött ki.

A felvételi keretszámok rendszere a 80-as években is fennmaradt; ezt rögzítette az 1985. évi oktatási törvény is, a „megállapított létszámkeret” kifejezést használva. A távlati munkaerő-struktúra tervezés fokozatos leépülésével a felvételi keretszámokat a 80-as évek elejétől – az előző két évtizedtől eltérően – nem a hosszú távú szakember-szükségleti tervek, hanem a gazdasági helyzet, az elhelyezkedési lehetőségek és a rövid távú igények határozták meg. Ily módon került sor a 80-as évek első felében – a Pénzügyminisztérium kezdeményezésére – a felvételi keretszámok csökkentésére. E keretszámokat azonban – a 70-es évek első feléhez hasonlóan – ezúttal is évről évre túllépték, ami ismét csak a merev felvételi keretszám-rendszer idejét múlt voltját bizonyította. A felvételi keretszámokat 1985-től némileg emelték, a nappali tagozatra felvételi jelentkezőknek azonban így is csak 1985-ben 44,0, 1986-ban 42,5, 1987-ben pedig 43,3%-a nyert felvételt. A hallgatólétszám 70-es évek vége óta tartó stagnálása (ill. az esti és levelező oktatás jelentős csökkenése miatt az összhallgató létszám visszaesése), az anakronisztikus felvételi keretszám-rendszer konzerválása következtében

Magyarország a felsőoktatás méreteit tekintve a 80-as években Európában a „mezőny” legvégére szorult.

Az MSZMP PB 1987. november 3-i ülésén megtárgyalta az 1981. február 3-i PB-határozat végrehajtását, és megjelölte a felsőoktatás fejlesztésének súlyponti feladatait. Ezek között szerepelt a felvételi rendszer, a szelekciós mechanizmus átalakítása is: „A nagyobb társadalmi nyitottság, az esélyek egyenlőbbé tétele és a kívánatos mobilitás érdekében újra kell szabályozni a felsőfokú továbbtanulás szelekciós mechanizmusát. A felvételi rendszer legyen egyszerűbb, rugalmasabb, igazodjon differenciáltabban az egyes képzési szakterületek sajátos követelményeihez. Alapozzon jobban az egységes követelmények szerint megszervezendő középiskolai érettségi vizsgán elért minősítésre, és kapjon nagyobb szerepet a felsőoktatás kezdő szakasza a szelekcióban.” Csaknem azonos szövegezéssel e feladatot tartalmazta a felsőoktatás fejlesztésének cselekvési programjáról szóló 1047/1988. MT határozat is, 1989. március 31-i határidővel.

A felvételi rendszer változásai 1988 után

1988 végétől a felvételi rendszerben számos változás történt. A felvételek szabályozásáról 1988. december 22-én kiadott 25/1988. MM sz. rendelet több tekintetben előrelépést jelentett az előző periódus gyakorlatához képest: e rendeletben már nem szerepeltek a felvételeknél alkalmazandó preferenciák, a felvételi keretszám „felvételi irányszám”-ra módosult, a rendelet növelte a felsőoktatási intézmények hatáskörét, és előírta a felvételi pont-határt elért hallgatók felvételét.

További előrelépést jelentett az 1985. évi oktatási törvény módosításáról szóló, 1990. március 1-jén elfogadott 1990. évi XXIII. törvény, amely lehetővé tette a felsőoktatási intézmények egyes szakjai, illetőleg a jelentkezők meghatározott köre tekintetében a felvételi vizsga mellőzését, kihagyta a törvényből a „megállapított létszámkeret” kifejezést, és a felvételek speciális feltételeinek megállapítását, valamint a fellebbezések elbírálását intézményi hatáskörbe utalta.

Az 1990. március 27-én kiadott 5/1990. MM sz. rendelet számos intézmény esetében lehetőséget adott a szóbeli tantárgyi vizsga alóli mentesítésre, valamint a középfokú, ill. felsőfokú állami nyelvvizsgálóval rendelkező jelentkezők számára többletpontok adására.

Az 1990/91. tanévtől a középiskolában érettségizettek és a felvételre jelentkezők számának fokozatos emelkedésével, valamint a korábbi felvételi kötöttségek oldásával évről évre jelentős mértékben nőtt a felvettek száma, 1990/91. és 1994/95. között 66%-kal emelkedett. A felvételre jelentkezők száma azonban ennél nagyobb mértékben növekedett, és ezért a felvettek aránya az elmúlt években némileg csökkent.

A felvételi irányszámokat – elsősorban kapacitásukat figyelembe véve – a felsőoktatási intézmények határozták meg; a minisztérium ezeket csak összesítette, sem direkt, sem indirekt formában nem befolyásolta az elmúlt években a felvehető hallgatók számának megállapítását.

A hallgatók növekvő része – 1993-ban már közel 45%-a – felvételi vizsga nélkül nyert felvételt az egyetemekre és főiskolákra. A felvételi vizsga alóli mentesítés lehetőségével elsősorban azok az intézmények éltek, amelyekbe viszonylag alacsony volt a túljelentkezés aránya, így különösen az agrártudományi egyetemek és a mezőgazdasági főiskolai karok, a műszaki egyetemek és főiskolák, valamint a tanítóképző főiskolák. (A túljelentkezés arányára és a felvételi vizsga nélkül felvettek arányára lásd az alábbi táblázatot.)

A túljelentkezés aránya és a felvételi vizsga nélkül felvettek aránya egyes intézménycsoportokban

Intézménycsoport	A túljelentkezés aránya				A felvételi vizsga nélkül felvettek aránya			
	1991	1992	1993	1994	1991	1992	1993	1994
Műszaki egyetemek	1,31	1,35	1,40	1,51	26,82	34,95	64,92	76,07
Műszaki főiskolák	1,56	1,75	1,49	1,49	54,84	87,29	80,43	83,37
Agrártudományi egyetemek	1,61	1,76	1,60	1,70	38,05	82,41	89,43	74,52
Mezőgazdasági főiskolai karok	1,66	1,74	2,00	2,05	46,83	73,80	89,79	91,24
Tanítóképző főiskolák	1,76	1,98	1,98	2,13	42,16	43,80	53,84	57,42

A felvételi vizsga alóli mentesítés elsősorban a középiskolából hozott pontszámok alapján történt (a műszaki egyetemeken pl. minimálisan 4,0, a műszaki főiskolákon és főiskolai karokon 3,75 pontátlag, az agrártudományi egyetemek mezőgazdaságtudományi karain és a mezőgazdasági főiskolai karokon 45 hozott pont esetén), de számos intézményben az ezekben az években szervezett előkészítő év (az ún. 0.-évfolyam) sikeres elvégzése, egyes intézményekben pedig az egyébként többletpontot jelentő egy vagy két nyelvvizsga is felvételi vizsga nélküli felvételre jogosított. (A felvételi vizsga alóli mentesítésre lásd a 3/1991. MKM sz. rendelet mellékletét, valamint az évenként kiadott felvételi tájékoztatót.)

További vizsgálatot kíván az a kérdés, hogy a hallgatólétszám növekedése, a felvételek liberalizálása mennyiben idézi elő – számos fejlett ipari ország felsőoktatásához hasonlóan – egyrészt a korábbinál jóval nagyobb *drop-out* arányokat, másrészt az effektív tanulmányi idő meghosszabbodását. Az előbbire vonatkozólag néhány műszaki és agrárfelsőoktatási intézmény, ill. kar (a Miskolci Egyetem Gépészmérnöki Kara, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Gépészmérnöki Kara, a Debreceni Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kara, a Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola, valamint a Könnyűipari Műszaki Főiskola) adatai 40–50%-os lemorzsolódást mutatnak (ami, figyelembe véve ezekben az intézményekben a természettudományi-műszaki alaptárgyak egzakt követelményeit, nem is meglepő).

A felvételek általános kérdéseit a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény is szabályozta. A felsőfokú tanulmányok folytatásának jogát e törvény alanyi jogként fogalmazta meg, megállapította a felvételek általános feltételeit, és a felsőoktatási intézmények hatáskörébe utalta a felvehető hallgatók számának a költségvetési támogatásra figyelemmel való megállapítását, a felvételek egyéb feltételeinek előírását, a hallgatók kiválasztását és felvételét. A törvény a Felsőoktatási és Tudományos Tanács feladatává tette a hallgatólétszám alakulásának elveivel kapcsolatban az évenkénti állásfoglalást és a központi költségvetésből szakterületenként finanszírozandó hallgatólétszámra vonatkozó javaslatlételt.

* * *

A történelmi tanulságok alapján a felvételi rendszerrel kapcsolatban néhány javaslat is megfogalmazható. Ezek:

1. A felvételek során bármينemű politikai vagy világnézeti szempont érvényesítése ellentétes a demokratikus jogállam követelményeivel, a tanulás szabadságának elvével. A társadalmi-telepielési jellegű esélyegyenlőtlenségek indokolt mérséklése sem jelentheti a pozitív

diszkrimináció olyan alkalmazását, amely az államszocialista periódushoz hasonlóan adminisztratív eszközökkel biztosítaná a hátrányos helyzetű fiatalok egyetemre vagy főiskolára kerülését; e feladat alapvetően szociális és pedagógiai eszközökkel valósítandó meg, jelentős mértékben még az iskolarendszer korábbi fokozatain. (Ebből a szempontból meg kellene vizsgálni azt a kérdést is, hogy a „0.”-évfolyam mennyiben segítheti elő az esélyegyenlőség mérséklését.)

2. A felvehető hallgatók számának központi előírása, felvételi keretszámok megállapítása a piacgazdaság viszonyai között, a felsőoktatási intézmények önállóságára, önkormányzati jogaira is tekintettel értelmetlen és célszerűtlen törekvés lenne. Kívánatos azonban, hogy a kormányzat orientáló jelleggel közép- és hosszú távú prognózisokat dolgozzon ki a hallgatólétszám alakulásáról, képzési szintek és képzési ágak szerinti megoszlásáról, figyelembe véve a továbbtanulásra irányuló társadalmi igényeket (elemezve ezzel kapcsolatban a demográfiai viszonyok és az iskolaszervezet által meghatározott középiskolai kibocsátás alakulását), a felsőoktatási intézmények kapacitását, a felsőoktatás működésének és fejlesztésének gazdasági feltételeit, valamint a munkaerő-piaci előrejelzéseket.

3. Az emelt szintű érettségi vizsga bevezetésével, követelményei teljesítésének a felsőoktatási intézmények oktatóinak bevonásával történő, lehetőleg egységes elbírálásával a felvételi vizsga számos más intézményben, karon is mellőzhetővé válik. Az intézményeknek azonban továbbra is lehetőséget kell adni arra, hogy a képzés sajátosságait, követelményeit, az intézmény tényleges kapacitását figyelembe véve a felvétel esetleges egyéb feltételeit meghatározzák (az érettségi minősítését, a jelenleg is számos intézményben meglévő alkalmasságvizsgálatnak, indokolt esetben felvételi vizsgának az előírását).

4. A felvételi vizsga megszüntetése és a hallgatólétszám további növelése két vonatkozásban is a képzési struktúra, a képzési folyamat átalakítását kívánja meg. Egyrészt intenzívebb oktatási formák és módszerek alkalmazását, valamint a tanulmányi követelmények következetes elbírálását (különösen a humán-társadalomtudományi jellegű karokon, szakokon), másrészt pedig a lehetőségekhez képest több képzési ágban az oktatás további diverzifikálását annak érdekében, hogy a magasabb követelményeknek eleget tenni nem tudó hallgatók – lemorzsolódás helyett – képességeiknek megfelelő tanulmányokat folytathassanak (de egyébként is indokolt a felsőfokú oktatás arányainak módosítása, elsősorban a rövid tanulmányi idejű – főiskolai és *post-secondary* – képzésben résztvevők számának növelése).

LADÁNYI ANDOR

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A felvételi rendszer alakulása 1948-ig c. fejezethez:

Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szerkezeti terve. (A tantervmélet forrásai. 12. Bp., 1990.); Magyar Törvénytár. 1882–1883. évi törvénycikkek. 272. p., 1920. évi törvénycikkek. 145–146. p., 1924. évi törvénycikkek. 159. p., 1926. évi törvénycikkek. 292. p., 1928. évi törvénycikkek. 332. p., 1934. évi törvénycikkek. 95. p., 1938. évi törvénycikkek. 115–116., 121–122. p., 1939. évi törvénycikkek. 134. p., 1940. évi törvénycikkek. 270–271. p., 1946. évi törvénycikkek. 96–97. p.; Magyarországi Rendeletek Tára. 1891. 1309–1320. p., 1916. 2783–2785. p.; Hivatalos Közlöny, 1896. 1–3. p., 1927. 264–265. p., 1934. 222. p.; Magyar Közlöny, 1945. március 17. 4. p., július 8. 1–2. p., augusztus 18. 2. p., november 27. 2. p., 1946. július 20. 1–2. p.; Magyar Közlöny. Rendeletek Tára. 1947. 1289., 1463., 1525., 2866–2868., 3069–3071. p.; A középiskola reformja. (Vita a középiskolai kérdésről.) Rendezte a Társadalomtudományi Társaság. (Bp. 1905.); Magyar Felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott országos felsőoktatási

kongresszus munkálatai. I. k. (Bp., 1937. 19–22., 69–82., 91., 94–96., 144–148., 153–155., 188–194. p.); Balogh László: „Tiszteletteljes replika...” Adatok az érettségi magyarországi történetéből. 1851–1945. (Pedagógiai Szemle, 1968. 1. sz. 62–76. p.); Ladányi Andor: A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében. („A szent, a várt szélvész.” Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Bp., 1970. 95–98. p.); Antall József: Eötvös művelődéspolitikája és a középiskolai reform előkészítése. (Magyar Pedagógia, 1971. 1–2. sz. 172–178. p.); Nagyné Szegvári Katalin - Ladányi Andor: Nők az egyetemeken I. (Felsőoktatás-történeti kiadványok. 4. Bp., 1975. 27–45. p.); Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 88. Bp., 1979. 150–178. p.); Victor Karady - István Kemény: Antisemitisme universitaire et concurrence de classe: la loi du numerus clausus en Hongrie entre les deux guerres. (Actes de la recherche en sciences sociales. No. 34. Paris, 1980. 67–99. p.); N. Szegvári Katalin: Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről. (Bp., 1988. 113–129., 167–176., 192–194. p.); Balogh László: Viták az érettségiről a millennium évtizedében. (Vivestől Kodályig. Neveléstörténeti évfordulók. 1992. Neveléstörténeti füzetek. 12. Bp., 1993. 52–62. p.); Felkai László-Zibolen Endre: A magyar nevelés története. II. k. (Bp., 1993. 28–54., 119–123. p.); Ladányi Andor: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. (Századok, 1994. 6. sz. 1117–1148. p.)

A Rákosi-korszak és a Kádár-korszak c. fejezetekhez:

Magyar Közlöny. Rendeleték Tára. 1948. 1655–1656. p.; Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1951. 245–246. p., 1952. 237. p., 1953. 190. p., 1954. 489–490. p., 1955. 448. p., 1963. 377–378. p., 1964. 485–486. p., 1968. 538–540. p., 1974. 262., 561. p., 1980. 911–912. p., 1984. 499–500. p., 1985. 13. p., 1988. 924. p.; A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. (Második, bővített kiadás. Bp., 1973. 588. p.); A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1963–1966. (Bp., 1968. 16–19., 212–214. p.); Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Bp., 1973. 44–45., 58., 61., 69., 144–145., 159–160., 172–174., 187–188. p.); A magyar felsőoktatás helyzete. Válogatás az 1981. február 3-i PB-határozatot előkészítő tanulmányokból. (Bp., 1983. 11–29., 55–56., 363–380., 485–491., 502–504. p.); Dokumentumok a felsőoktatás fejlesztési programjának előkészítő szakaszából. A „Javaslat a felsőoktatás fejlesztésére” című tervezet és társadalmi vitája. (Bp., 1984. 36–42. p.); Oktatáspolitikai dokumentumok. 1980–1984. (Bp., 1984. 10–11., 20–23., 73–75., 90–91. p.); Sipos Istvánné: Felvételi rendszerek szocialista országokban. (Bp., 1976. 63–85. p.); Elekes Zsuzsanna - Pázmány Györgyi: Társadalmi egyenlőtlenségek az egyetemi felvételin. (Medvetánc, 1981. 2–3. sz. 79–94. p.); Császi Lajos: Felvétel és szelekció. (Valóság, 1985. 5. sz. 48–61. p.); Ladányi Andor: A felsőoktatási politika négy évtizede. V. (Felsőoktatási Szemle, 1985. 261–268. p.); Ladányi Andor: Felsőoktatási politika. 1949–1958. (Bp., 1986. 14–15., 42–50., 72–85., 100–101., 106–107., 119., 127–130., 154–156., 201–207. p.); Péter Lukács: Changes in Selection Policy: the case of the admission system in higher education. (Comparative Education, 1989. 219–228. p.); Ladányi Andor: Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után. (Bp., 1989. 43–52., 75–90., 100–101., 111–112., 142., 183., 198–199., 232–238., 261–264., 320–322. p.); Ladányi János: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban. (Bp., 1994. 59–67. p.)

A felvételi rendszer változásai 1988 után c. fejezethez:

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1988. 648–654. p., 1990. 89., 95., 1286–1294. p., 1991. 1171–1191. p., 1992. 1377–1381. p., 1993. 385–386. p.; Felsőoktatási felvételi tájékoztató. (1990., 1991., 1992., 1993., 1994., 1995.); Felvételi feladatok és lehetőségek a felsőoktatási intézményekben. (1990., 1991., 1992., 1993., 1994.); Felvételi vizsgák a felsőoktatási intézményekben. (1990., 1991., 1992., 1993.)